

УДК 14

КОЛЕКТИВНЕ НЕСВІДОМЕ ЯК ДЖЕРЕЛО ТВОРЧОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ К. ЮНГА

Наталя Саноцька

*Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1,
Львів, 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розглянуто проблематику творчості у філософських працях К. Юнга. Розкрито природу феномену творчості. З'ясовано, що в акті творення важливим є не стільки створення культурних продуктів, скільки досягнення людиною-творцем власної цілісності, індивідуальності й навіть психічного здоров'я. Виявлено вплив ідей К. Юнга на культурологію XX ст.

Ключові слова: творчість, свідомість, особисте несвідоме, колективне несвідоме.

Юнгівська філософсько-психологічна концепція колективного несвідомого як джерела творчості відкрила перспективу нового бачення людини, її творчості та започаткувала дискурси, які розгорталися і доповнювалися впродовж усього XX століття. Його аналітична психологія є реакцією на перебільшену раціоналізацію свідомості, яка прагнучи створювати впорядковані процеси, ізолює себе від природи й опиняється в раціонально обмеженій сучасності, що простягається лише на короткий відрізок часу між народженням і смертю. Таке обмеження створює відчуття випадковості й безглуздості, і, власне, якраз заважає людині жити з тією багатозначністю, яка необхідна, щоб повністю вичерпати життя. Філософ акцентує увагу на тому, що найстрашніша з катастроф, що загрожують людству – антропологічна, тобто знищення в людині духовності.

Щоб виправити ситуацію, що склалася, К. Юнг закликає науковців змінити духовну оптику й подивитися на людину не як на *homo disiectus*, а як на *homo totus*. “Треба створити новий світогляд, який мав би покласти край вірі в свою об'єктивну силу, він повинен зуміти визнати, що є лише картиною, яку ми малюємо заради нашої душі, а не чарівним способом, за допомогою якого ми досягаємо речі. Тільки в нашій творчій діяльності ми повністю виходимо з пільми і самі стаємо здатними бути пізнаними як ціле... Бо вище, ніж самоціль науки чи мистецтва, є людина-творець своїх знарядь” [6, с. 244].

На відміну від З. Фрейда, К. Юнг вважає, що свідомість розвивається із несвідомого і продовжує народжуватися з нього знову й знову, і в цьому розумінні несвідоме є матір'ю душі. “В дійсності наша свідомість не творить сама себе – вона витікає з невідомих глибин” [1, с. 135]. Щодо несвідомої частини психіки, він

зазначає, що досвід дає нам лише підставу для визнання існування несвідомих змістів. Але досвід нічого не може сказати нам про те, чим може бути несвідомий зміст. І все ж К. Юнг розрізняє особисте несвідоме, що містить у собі змісти, які стали несвідомими або через те, що вони втратили свою інтенсивність і тому забулися людиною, або тому, що від них відсторонилася свідомість. Але поряд з особистими несвідомими змістами існують й інші змісти, які є уявленнями не індивідуальної, а загальнолюдської психіки. Ці змісти К. Юнг називає колективно несвідомими. Отже, особисте несвідоме, яке можна більш-менш пояснити й осмислити є лише поверхневим шаром, під яким лежить абсолютне несвідоме, що ніяк не пов'язане з нашим особистим досвідом. Це своєрідна надіндивідуальна душевна діяльність, це найдавніші форми людського духу, які ми не здобули, а успадкували від наших предків "...це щось таке, яке не має часу, тобто вічний образ світу, що протистоїть нашій часовій картині світу... несвідомий образ володіє особливою, незалежною від свідомості енергією, завдяки якій він може завдавати сильного душевного впливу, який не виявляється на поверхні світу, але сильно впливає на нас зі середини, з темряви..." [2, с. 378].

Отже, на своєму "дні" психіка є просто світом. Все, що переведене на мову образів цього надіндивідуального начала позбавлене особистого. Такі образи є ланкою, що пов'язує раціональну свідомість зі світом інстинкту.

Філософ зазначає, що "...колективне несвідоме є великою духовною спадщиною, яка відроджується в кожній індивідуальній структурі мозку. Свідомість, навпаки, є ефімерним явищем, яке здійснює всі щохвилинні пристосування і орієнтації, від чого її роботу, скоріш за все, можна порівняти з орієнтацією в просторі. Несвідоме є джерелом сил, які надають руху душі, а форми, які все це регулюють – архетипи" [6, с. 132]. Осмислюючи зміст колективного несвідомого, К. Юнг висунув гіпотезу, що воно складається з могутніх психічних образів, так званих архетипів. Вони відкривають людині дорогу до розуміння божественного (ноуменального) й одночасно захищають від безпосереднього зіткнення з ними. Вони дають душевному переживанню форму й спосіб входження в світ "людинообмеженого розуміння", не спотворюючи при цьому суті. Вони тримають нас на межі божественного й людського.

Людська психіка є цілісністю несвідомих і свідомих процесів. Це система, що саморегулюється, в якій проходить постійний обмін енергією між елементами. Цим К. Юнг долає методологічну обмеженість класичного психоаналізу. Він зазначає, що всередині психічного є така точка, з якої свідомість і несвідоме бачиться як єдність. Таку точку філософ називає "центральною точкою особистості", *Самістю*. Це точка нової рівноваги, яка завдяки своїй фокусній позиції між свідомістю і несвідомим визначає всю життєдіяльність людини, спрямовану на досягнення цілісності й єдності частин, що її складають. Оскільки важко уявити явище,

в якому протилежності поєднуються, то *Самість* виявляється трансцендентальною.

Чільне місце в загальній філософсько-психологічній теорії К. Юнга займає його концепція творчості, бо саме тут у творчій діяльності поєднується “внутрішній” і “зовнішній” бік людської психіки, її свідомий і несвідомий компоненти, саме тут людина стає цілісною, досягає своєї *Самості*, що і є дослідницьким і людським ідеалом К. Юнга.

Відкриття, що несвідоме – це не просто склад минулого, а воно повне зародків майбутніх психічних ситуацій та ідей, наводить К. Юнга на думку, що з несвідомого можуть виникати зовсім нові думки і творчі ідеї, що не усвідомлювалися: “...несвідоме – це не лише історична зумовленість, воно народжує також і творчий імпульс – подібно до природи, яка дуже консервативна, але своїми актами творення знищує свою ж історичну зумовленість” [6, с. 131].

Отже, творчість, за К. Юнгом, виростає з несвідомих безодень, з безодень долюдських віків чи світів надлюдського ества, яким притаманна чужа, зовсім невідома нам сутність. Вони несуть людині першопереживання, перед яким людській природі загрожує безсилля і безпомічність. Людина “здивована, розгублена, збуджена, спантеличена, ще гірше – відчуває відразу. Ніщо зі сфери колишнього життя людини не знаходить тут відлуння, а замість цього оживають сни, нічні страхи, жажливі передчуття темних куточків душі” [8, с. 131]. Цьому переживанню “з одного боку притаманна вельми двозначна демонічно-гротескна властивість, воно нічого не залишає від людських цінностей і струнких форм – якийсь жажливий клубок одвічного хаосу або, говорячи словами Ніцше, якась “образ величності роду людського”, з іншого боку, перед нами одкровення, висоти і глибини якого людина не може навіть уявити собі, або краса, висловити яку безсилі слова” [8, с. 131].

Таке переживання дозволяє заглянути “в неосяжні глибини того, що перебуває в процесі становлення і того, що ще не сталося” [8, с. 130]. Це зовсім схоже на сюжет казки: щоб піднятися до блискучої вершини, необхідно спочатку зануритися в темні глибини, зняти з них пелену – це є необхідною умовою сходження. В глибинах криється небезпека, тут спочатку ми не зустрінемо нічого милого серцю, нічого, щоб освіжало душу, нічого, щоб давало надію: “...ви бачите перед собою сумну примарну картину, що нагадує пекло, на якій і іронія, і негативізм, і ненависть, і чортівня, але все це дійсно відповідає світу, який подібний на поганий сон або на похмілля, або на те, що приблизно повинен відчувати Творець...” [8, с. 183].

Те, що постає у візіонерському переживанні (так називає його К. Юнг), є одним із образів колективного несвідомого, тобто своєрідний вроджений компонент структури тої “душі”, яка є матрицею і передумовою свідомості. Він веде нас до невідомого і сокровенного, до речей, які таємничі, за своєю природою. Першопереживання, в якому коріниться все творче, позбавлене слів і форм, бо це лише

дуже сильне передчуття, яке прагне до свого виразу. Воно подібне до вихору, який оволодіває всіма зустрічними предметами і, втягуючи їх у свій порив, через них набуває образу, який можна бачити. Оскільки цей образ не може досягнути повноти пережитого, відчутого й вичерпати його безмежність, творець потребує неймовірного матеріалу, рідкісних і протиречивих форм і символів, бо інакше він не здатний виявити жахливу парадоксальність свого переживання.

Отже, творчий символ є лише виразом чогось передбаченого, але ще не пізнаного. Тому К. Юнг говорить, що поки ми занурені в стихію творчості, ми навіть не сміємо пізнавати, оскільки пізнане є найнебезпечніше для безпосереднього переживання. Коли людина знаходиться поза процесом творчості, вона повинна пізнавати його, подивитися на нього з боку, – і лише тоді він стане образом, який говорить щось своїм значенням.

Тут доречно згадати про архетипи. Вони дають душевному переживанню форму і спосіб входження в світ “людино-обмеженого розуміння”. Вони тримають нас на межі свідомого і несвідомого, людського і божественного, космосу і хаосу. “Творчий процес складається з несвідомого одухотворення архетипу, з розгортання і пластичного оформлення аж до завершеності твору мистецтва. Художнє розгортання праобразу є, в певному розумінні, перекладом його на мову сучасності, після чого кожний отримує можливість знову мати доступ до глибоких джерел життя, що інакше залишилися б для нього за сімома замками” [7, с. 284]. Несвідоме, в яке занурюється творець, містить всі аспекти людської природи. Об’єктивне й суб’єктивне, зовнішнє і внутрішнє постійно переходять тут одне в одне так, що при всій ясності й чіткості окремого зображення, залишається в кінці незрозумілою загальна суть. Тому вчений стверджував, що стан людини, яка творить – це стан різкого роздвоєння зі самим собою, причому до такої міри, що теза й антитеза взаємно заперечують одна одну, а *Ego*, що є центром свідомості, все ж стверджує свою належність і до тези, і до антитези. К. Юнг наголосив, що якщо відбувається послаблення одної сторони, то символ, який є результатом творчого акту, буде продуктом одностороннім, і тоді він стане не стільки символом, скільки симптомом. Коли символ стає симптомом, він втрачає свою визвольну силу, бо він вже не дає права на існування всім частинам психіки, а продукт творчості виникає з рівномірної дії обох начал, тобто складається з даних, що надходять зі всіх психічних функцій. Якщо ж існує рівноправ’я і рівність протилежностей, які засвідчені безумовною причетністю *Ego* і до тези, і до антитези, внаслідок цього – вважає К. Юнг – відбувається зупинка воління, бо неможливо більше хотіти, бо кожний мотив, має поряд зі собою протилежний мотив. Оскільки життя не терпить застою, то виникає накопичення життєвої енергії, яке призвело б до нестерпного стану, якщо б із напруженості протилежностей не виникла нова сила, яка виводить за їх межі. Вона виникає із несвідомого, бо внаслідок роздвоєння волі прогрес є неможливим, то лібідо (потік вітально-психічної енергії) спрямовується назад, потік ніби тече до

свого джерела, тобто при застою і бездіяльності свідомості виникає активність несвідомого, "...де всі диференційовані функції мають свій анархічний корінь" [7, с. 561].

І от активність несвідомого викидає на поверхню зміст, що має в собі й тезу, й антитезу. *Ego*, що розривається тезою і антитезою хапається за цей зміст-посередник, щоб звільнитися від своєї роздвоєності. *Ego* стає *Самістю*, бо, власне, тільки вона може зразу об'єднати *Я* і не-*Я*. Перед нами стан душі людини, яка позбувається свого *Я*, щоб перейти в той досконаліший, об'єктивніший, ніж *Я*, стан *Самості*, який є найвищим виявом єдності буття-небуття. Такий описаний процес, що відбувається в *Ego*, К. Юнг називає трансцендентальною функцією.

Отже, продукт творчості завжди є утворенням, що має складну природу, бо він складається з даних, що надходять зі всіх психічних функцій. Внаслідок цього природа його є ні раціональною, ні ірраціональною. Трансцендентальна функція і об'єднуючий символ можуть з'явитися тільки там, де існує напруження між стабільною свідомістю і хаотичним несвідомим. Тільки, якщо ця напруга зберігається (а це завжди супроводжується стражданням), може народитися третій елемент – "трансцендентальний" або новий витвір, що перевершує обидві протилежності й поєднує їх частини в незнаній ще комбінації.

Філософ приходить до висновку, що творча діяльність може бути зрозуміла лише зі самої себе. Твір мистецтва – не людина, а щось надлюдське. Він – така річ, у якої нема особи й для якої особисте не є критерієм. Особливий смисл справжнього твору в тому, що йому вдається вирватися на простори із тісноти і тупиків особистої сфери, залишивши далеко позаду всю часовість і недовговічність обмеженої індивідуальності. К. Юнг навіть говорить, що цей твір є самотність, яка використовує людину і її особисті обставини просто в ролі живильного середовища, розпоряджається його силами відповідно до своїх власних законів і робить себе тим, чим сама хоче стати. Така ідея була пронесена через усю культурологію і філософію XX століття. М. Гайдеггер роздумує над сутністю поезії ("Гельдерлін і сутність поезії"), а потім ставить запитання: "Нащо поет?", Мішель Фуко намагається збагнути, хто говорить ("Що таке автор?"), а Ролан Барт констатує, що автор – це лише виконавець інституційної діяльності ("Смерть автора").

Здатність досягати багатого джерела творчого матеріалу й ефективно перетворювати його у філософію, літературу, музику чи наукове відкриття, – одна з властивостей тих, кого називають геніями. Це важливо запам'ятати, бо з усього вищесказаного може скластися враження, що, оскільки творчий процес відбувається автономно, без істотного впливу автора, то творцем символів може стати кожний. К. Юнг з цього приводу пише: "Життєвий символ не може скластися в тупому і малорозвиненому дусі, бо такий дух задовольняється вже існуючим символом, який дала йому традиція. Тільки мука високорозвиненого духу, для якого існуючий символ вже не передає найвищої єдності в одному виразі, може створи-

ти новий символ” [7, с. 558]. Творча людина не може відмовитися від потягу її *Я* до цілісності, *Самості*. Творча людина подібна до героя міфу, який вступає в конфлікт зі світом батьків, тобто з домінуючими цінностями, тому що в ній архетипний світ і потяг *Я* до *Самості* є такими сильними, що їх неможливо подолати. Напротизагу вимогам культурного канону, творча людина тримається за архетипний світ і свою цілісність. Звичайний індивід звільняється від місії героя шляхом прийняття звичаїв, традиційних норм. Свідомість і несвідомі голоси не знають одне про одного і діють автономно лише в звичайної пересічної людини, яка зі страху перед сильним голосом своєї сокровенної природи намагається подавити її в собі, і потім розплачується за це психічними комплексами, невротами. “За будь-яким невротом ховається покликання, якому людина зрадила, її доля, становлення особи, здійснення вродженої життєвої волі” [6, с. 56].

Однак невизначене, неоднозначне й неспокійне *Я* творчої людини повинно стати на архетипний шлях героя, воно повинно розвалити застояний світ традиційного канону і вирушити в пошуки таємниці. У творчій людині завжди борються дві сили: звичайна людина з її законними потребами щастя, задоволення, забезпеченості, з одного боку, і нещадна творча пристрасть, яка нехотючи втоптує в болото всі її особисті побажання, – з іншого. Тому життя творця завжди трагічне й парадоксальне. Як індивід, торець може мати бажання, власні цілі, але як художник, творець – колективна людина, носій і виразник несвідомо діючої душі людства. Ця ноша часто так переважає все решту, що його щастя і все, що надає ціну звичайному людському життю, закономірно повинно бути принесеним у жертву. Індивідуальна історія кожної творчої людини майже завжди балансує над прірвою хвороби. На відміну від інших людей, вона не заліковує власні рани з допомогою пристосування до традиційного життя. Її рани залишаються відкритими, але страждання від них досягає глибин, з яких підіймається інша цілюща сила, і цією силою є творчий процес. Завдяки власним стражданням, творча людина відчуває серйозні хвороби свого колективу і свого часу. Виходячи з теорії К. Юнга, що розглядає людську душу як ціле, в якому свідомість і несвідоме взаємозалежні, як в своєму розвитку, так і в своїх функціях, ми бачимо, що свідомість може розвиватися тільки там, де вона зберігає живий зв’язок з творчими силами несвідомого. Тому людині потрібна творчість, оскільки йдеться про збереження її психічного здоров’я, а навіть і життя.

Виявляється, що в творчому акті видно фрагмент унітарної реальності – більш глибокої, більш первинної і більш повної – реальності, яку ми не в змозі виявити нашою відокремленою свідомістю, тому що розвиток її функцій був зорієнтований на вкрай конкретне сприйняття окремих частин поляризованої реальності. Розщеплюючи нашу психіку, уникаючи несвідомих образів, ми чинимо приблизно так само, як людина, яка заплющує очі, щоб загострити слух. В тому, що її слух загострюється немає жодного сумніву. Але людина при цьому сприймає лише се-

гмент, частинку загальної реальності, яку ми відчуваємо більш адекватно й повноцінно тільки тоді, коли не просто чуємо її, але й бачимо, відчуваємо на дотик і пробуємо на смак. Унітарний світ – це справжній, завершений світ, такий, яким його сприймають творчі люди.

Таким світ побачив К. Юнг, для якого творчість не просто створення культурних продуктів, а це насамперед – підйом всієї людської суті. Людині потрібне щось таке, що б надавало смисл її життю і допомагало їй відшукати своє місце у світі. Відчуття смислу виводить людину за межі буденного споживання і набуття. Творча активність дає людині можливість для розкриття особистості й дозволяє їй жити повноцінним життям. Звідси з незвичайною силою ставиться проблема творчості й буття, мистецтва й життя: творити мистецький твір чи творити саме життя. Ця проблема звучить сьогодні дуже актуально. Швейцарський філософ прагнув допомогти людям усвідомити, що лише занурившись у потік творчості, людина стає частиною природи, ще раз приєднується до цілісної реальності. Творча людина відкрита світові, для неї він кожний день створюється наново. І, власне, це змушує її пам'ятати про обов'язок людини очищати й розширювати себе, як посудину, виражати те, що наливається в неї і змішувати архетипне й вічне з індивідуальним та ефімерним. Творчий акт є актом ноуменальним, але він створює продукт, що належить феноменальному світу. Шедеври, що народжуються – це лише об'єктивація творчості, це лише недосконала тінь таїнства творення. Людина прагне відкрити світ нового, знову розбудити його, надати йому форму. Але вона не знайде цей світ, якщо буде шукати щось, що знаходиться поза нею; творець знає, що його зустріч із повною реальністю, з єдиним світом, в якому все перебуває в цілості, відбудеться лише тоді, коли він сам буде змінюватися в напрямку цілісності. Для сучасної людини зміна в напрямку цілісності – це той чарівний метод, який допоможе людству вийти з кризи, в якій воно перебуває.

Напевно, К. Юнг мав рацію, зазначаючи в одній зі своїх праць, що такі великі життєві проблеми, як проблема досягнення цілісності особи через акт творення, ніколи не вирішуються назавжди. Бо смисл існування таких проблем полягає не в їхньому вирішенні, а в тому, щоб ми постійно над ними працювали. Оскільки вище від будь-яких життєвих проблем є саме життя, інтенсивність і повноцінність його переживання.

1. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М.: Канон, 1991. – 330 с.
2. Юнг К.Г. Воспоминания, сновидения, размышления. – К.: Air Land, 1994. – 405с.
3. Юнг К.Г., Нойман Э. Психоанализ и искусство. – М.: Канон, 1996. – 203 с.
4. Юнг о природе человека // Человек в контексте глобальных проблем. – М.: ИНИОН, 1989. – С. 29–49.
5. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М.: “Университетская литература”, 1994. – 320 с.

6. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – М.: “Университетская литература”, 1996. – 330 с.
7. Юнг К.Г. Психологические типы. – М.: Канон, 1998. – 716 с.
8. Юнг К.Г. Феномен духа в искусстве и науке // Юнг К.Г. Собр. соч.: В 19 т.: – М.: Ренессанс, 1992. – Т. 15. – 278 с.

COLLECTIVE UNCONSCIOUSNESS AS A SOURCE OF WORKS IN C. JUNG'S PHILOSOPHICAL THEORY

Natalya Sanots'ka

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka Str., 1, L'viv, 79000, Ukraine,
kafilos@franko.lviv.ua*

The article deals with the problem of C. Jung's philosophical works. The phenomenon of his creative work is shown. In the act of creation it is important not only the creation of cultural works, but the reaching of a man-creator, his own individual integrity and even mental state of health. It carries out the impact of C. Jung's ideas on culturology of the XX th century

Key words: creation, consciousness, individual unconsciousness, collective unconsciousness.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2005

Прийнята до друку 2.02.2006